

Маргарита Николова (Видин, България)

**ТРАКИЙСКИЯТ ТОПОНИМИЧЕН КОМПОНЕНТ
-РАРА И ДРЕВНОБЪЛГАРСКАТА ДУМА БОР**

**THRACIAN TOPONYMIC COMPONENT -PARA
AND ANCIENT BULGARIAN WORD BOR**

This article offers typological-linguistic comparative analysis of the Thracian toponymic component -PARA and the ancient Bulgarian word BOR. BOR can be seen in Bulgarian and east Iranian settlement names with the meaning 'fortress embankment', 'stone fence', 'fortress', 'fort'. The comparison between them shows similar meaning of the Thracian settlement names with component PARA 'fortified village' with initial meaning 'wall', '(fortress) embankment, dike', 'stone fence'. This meaning is confirmed by the definition of the ancient authors for these settlements as 'castles'.

Keywords: PARA, Thracians, BOR, ancient Bulgarians, fortress, castle

Настоящата работа е опит за типологично-лингвистично сравнение на тракийския топоформант -РАРА в тракийски селищни имена и древнобългарската дума БОР в български и източноирански селищни имена със значение 'крепост', 'укрепление', 'крепостен насип', 'ограда от камъни', с цел да се доближим до реалното значение на трак. дума -para като компонент в тези топоними.

В достъпните ни изследвания в българската ономастика са известни три етимологии на трак. -para:

1. Д. Дечев извежда значение ‘пазар’ от ие. *per-* ‘превеждам, *ἄϊ ῥῶάῃϊ ἰ ὀάῃ᾿ ἂ ἄῃ*. *πορεύω* ‘вода, доставям’, *πόρος* ‘проход, достъп, брод’, *ἐμπόριον* ‘тържище’ (Дечев 1952: 8);

2. Вл. Георгиев подкрепя етимологията *-para* ‘брод’, ‘проход’ (Георгиев 1958: 121; Георгиев³ 1958: 94), като добавя и значение ‘пазар’ (Георгиев 1960: 85). Той обаче смята тази етимология за несигурна и по-късно извежда значение ‘бара, поток, река’ от ие **borā* (или *-o-s*) (Георгиев 1962: 3–27). През 1977 г. Вл. Георгиев посочва значение ‘река’ (?) с въпросителен знак и вероятен произход от ие. **bora*. И тази етимология остава несигурна (Георгиев 1977: 187).

3. Ив. Дуриданов извежда значение ‘заселище, село’ от ие. **(s)porā* ‘село’ или изобщо ‘някакъв примитивен тип селище’. Той смята, че трак. *para, phara* е сродно със стисл. *sparri* м.р. ‘греда’, *sperra* ж. р. (**sparrion*) ‘греди за покрив’, ствнем. *sparro* ‘греда, греда на покрив’ и предлага следния семантичен развой на тракийската дума със значение ‘греда’: ‘греда, греди, мертеци’ → ‘постройка с греди, мертеци’ → ‘сграда, къща, жилище, заселище, село’ (Дуриданов 1976: 78–79).

И в съвременната българска топонимия са запазени като имена на местности субстратни тракийски топоними. Според Ст. Райчевски в местни имена около Демир баба теке в Исперихско като *Параджик касаба, Тозкомпара, Органара* и др. се крие тракийската дума *para (para)* (Цит. по: Иванова 2009: 246–258, срв. Райчевски 1985: 215–221). Субстратен топоним е и *Линзипар* в землището на село Голяма Желязна, Троянско, намиращо се в северните склонове на Стара планина. Той назовава платовидна височина, намираща се на 1–2 км южно от селото. Ст. Йорданов възстановява трак. прототип **Lingipara* > бълг. *Линзипар*. Той стига до извода, че в случая с **Lingipara* < **Lingipara*, обозначаващ височина или може би селище (*para*) върху тази височина, и като добавя името *Lincos* на планинска верига в Епир и Тесалия, то първият компонент на трак. **Lingi(para)* от трак. **Lingas* (за разлика от сродни думи в балтските езици с основна семантика ‘долинка, ливада’) назовава хълм, височина, планина и значението му е ‘височина с

платовидна форма, планина‘ (Йорданов 2010: 164–167). Ще подчертаем, че привлеченият в анализа трак. топоним Λίγγος е название на укрепление (Йорданов 2012: 165). По-вероятно е според нас това име да означава ‘височина, хълм, планина‘ както името *Lincos* на планинската верига в Епир и Тесалия, още повече, че укрепленията обикновено са построявани на високи стратегически места, каквато е и местността *Линзипар*. Става ясно, че трак. топоним Λίγγος, сродният му ороним *Lincos*, първият компонент **Lingi* < **lingas* в трак. **Lingipara* > *Линзипар* ‘платовидна височина‘ – всички назовават високи места, като върху едно от тях е имало укрепление, а върху другото – *Линзипар* – село (?) или може би също укрепление.

В труда си „Траките и техният език“ (1977 г.) Вл. Георгиев посочва 42 (или 51) тракийски местни имена, образувани с *-para*. Публикуваният списък съдържа 48 имена. От тях 17 са посочени в изворите като кастели, намиращи се предимно в планински местности: Хемимонт – 2 (Αηθιλάρου, Κηριλάρων), в горното течение на Марица – 4 (Βηλαιδίλαρα, Βηρίλαρα, Βόσπαρα, Ισσίπερα), в средното течение на Марица – 1 (Ύμαυλάρου-βρι), в областта на Марица – 1 (Βέλαρα), в Румисиана (дн. Бела паланка) – 2 (Βρίλαρο, Δαρδάλαρα), в областта на Ниш – 1 (Χεσδούλαρα), в Дардания – 2 (Δαρδάλαρα, Πρισκούπερα), в областта на Сердика – 1 (Βρίπαρον), в Родопите – 1 (Τόπαρον), западно от Видин в областта на Акве – 1 (Σκαρίλαρα), в Дакия Рипензис – 1 (Μουτζίλαρα). Други 17 не са определени като вид обитавано място, но по-голямата част от тях се намират също в планински и полупланински райони: Севлиево – 2 (*Agatapara*, Βηρίλαρα/ Βερίλαρα), в горното течение на Марица – 1 (*Bessapara*), по 1 в Кюстендилско (*Capara*), Дупница (**Sapara*), Сандански (*Zάλαρα*), Гоцеделчевско (Κερίλαρα > *Циропол*), Етрополе (*Ethrupara* (?) > *Jatropol* (1642)), в областта на Хеброс (*Sauzipara*), 2 извън България (*Breierophara*, Δρουσίλαρα), 6 неуточнени (*Bessapara*, *Inipara*, **Karapara*, *Longinopara*, Ταμονβαρί, Τάρπωρον). Тяхното местоположение подсказва, че те вероятно са били укрепени обекти. 9 имена се срещат в надписи, от които 5 са от Пизос, Чирпанско (Βαξοπαρα, Βουσι-

пара, Γελουπαρα, Κρασαλόπαρα, Στρατοπαρα), а останалите 4 са също от планински райони – Кюстендилско (Σπινοπαρα), Хисар (Карловско) (Βρεντοπαρα), Тополовград (Δωδοπαρα(ς)), Пловдив (Βενδιπαρα); 4 в етникони – 3 от тях в планински територии: Драгоман (Софийско) (Αθυπαραη от *Αθρυ-παρα), Горочевци (Трънско) (Βυαίπαραη от Βυαίπαραηη), Ботевградско (Σκαλτοπαραη – от Σκαλτοπαραηος) или Грамада (Благоевградско) (Σκαλτοπαρα), 1 град в Пеония (също планинска област) (*Tranupara*) (Георгиев 1977: 187, 188; Георгиев^a 1958: 94-97).

От географско-териториалното разположение на обектите, назовани с тракийски имена, съдържащи втори компонент *para*, става ясно, че те са били разположени върху възвишения и планински височини и са представлявали укрепени съоръжения, обозначени директно като кастели в 17 от случаите, а месторазположението на останалите подсказва, че те също са били подобни укрепени обекти.

И така: *-para* ‘брод, проход, пазар, река, село’ или ‘укрепление’, ‘ограден със стени/каменни зидове обект’, ‘кастел’, изграждан върху (платовидни) възвишения и други високи места, каквото е местоположението и на *Линзипар* – древната **Lingipara* – платовидна височина в северните склонове на Стара планина.

Оставяме на лингвистите да установят изходната индоевропейска форма на трак. дума *para* (*para*), в която вероятно се крие основа със значение ‘стена’, ‘преграда’, ‘оградено със стени, зидове място’. Както думите *bria* и *diza* като втори компонент на тракийски селищни имена характеризират типа селище като ‘град’ (*bria*) или ‘крепост’ (*diza*), така и думата *para* вероятно означава по-малък като територия и население укрепен обект – кастел, както са определени от античните автори значителен брой от назованите поселения. И трите типа селищни имена са образувани по един и същ словообразователен модел – вторият компонент назовава типа селище, а първият го определя по някакъв признак. Интересен е фактът, че трак. *bria* ‘град’ се етимологизира чрез сравнение с тох. В *rije*, тох. А *ri* ‘град’ и авест. *var* ‘кастел, крепост, кула’, а *diza* ‘крепост’ – отново чрез иранските езици: авест. *uz-*

daēza ‘натрупване, укрепление’, *pairi-daēza* ‘ограда’, стперс. *didā*, нперс. *diz*, *dēz* ‘крепост’ (Георгиев^a 1958: 97, 99; Георгиев 1977: 188, 189; А. Шапошников сравнява трак. *-bria* с многобройни келтски топоними на *-bria* и предлага като индоевропейски архетип **bhrī-* на трак. *-bria*, отнасящ се към индоевропейското лексикално гнездо **bhr-ēi*, **bhr-īñ*, **bher-* ‘резать, кроить’ с първично значение аналогично на рус. ‘кремль’, ‘кромка’, ‘край’, мотивирано от архаичния фортификационен метод ‘отрезать (неприятелю) путь’ – Шапошников 2010: 531, 532).

Като семантичен и езиков паралел на трак. *para* бихме посочили филистимлянската дума *parbar*, която според Библията означава ‘предградие’. Ст. Йорданов предлага приблизително значение ‘отвъд стената’ (= предградие) (Йорданов 2010: 89). Т. е. филистимлянската = тракопеласгийската дума *parbar* съдържа компонента *bar* със значения ‘град’, ‘стена’.

Интересни паралели на тракийските топоними с *-para* открихме върху географската карта на съвременна Индия – селищните имена *Бхатнара* (Североизточна Индия), *Кендрапара* (Североизточна Индия на брега на Бенгалския залив), *Нанпара* (Северна Индия, на границата с Непал) и в Пакистан – *Бхатианара-Гхат* (в Източен Пакистан), *Парачинар* (в Западен Пакистан на границата с Афганистан) (Атлас 1959: 117, 118, 119). В „Атлас на света”, 2010 на територията на Индия освен посочените по-горе са отбелязани и други селищни имена с *-пара*: *Бхатанара*, *Котанар*, *Нуанар*, *Гоалпара* (Атлас 2010: 124, 125, 126).

Дали митичният индийски народ *Σάβειρες* (сабейри), свързан с култа на Дионис-Сабазий и неговата индийска биография (роден в индийската планина Ниса), и другият митичен индийски народ *Σίβαи* (сиби) – потомци на тракийските участници в похода на Дионис и Херакъл в Индия, както и името на обитаваната от тях страна Саба и името на един от царете на Индия Сабас, покорил се на Ал. Македонски (вж. Йорданов 2010: 231–234), са само митология или стоят в някаква реална връзка с посочените топоними? Те са изградени по тракийския топонимичен модел с втора съставка *-para*. Но има и друга възможност – *пара* в индийските топоними

да е сродна с афганската дума *бара* със значения ‘укрепление, вал; яз, преграда, заграждение, ограда от камъни’ (срв. Момчилов 2008: 87) с беззвучен начален звук *n* вместо *б*. Може би този тип имена на селища в Северна Индия са продължение на традиция, останала от езика на кушаните, създали великата Кушанска империя (I–V в.), обхващала днешните Северна Индия, Пакистан, Афганистан, Узбекистан и Таджикистан. Езикът на кушаните произхожда от стар бактрийски диалект от областта Бактрия (Балх), наложен в Кушанската империя (Жан-Пол Ру 2008: 19, 137–140). Нека припомним, че името на един от четирите български народа на север от Кавказ е *кучи-булгар* (Петров 1981: 97) – име, близко до името на племето *кусана*, едно от петте племена юеджи, създали Кушанската империя (Жан-Пол Ру 2008: 137). Не е изключено части от народа *кучи-булгар* да са отседнали в днешните български земи.

Изглежда афганската дума *бара* с посочените значения стои в родствена връзка и с древнобългарската дума *БОР* ‘крепост’, ‘град’, явяваща се като съставна част на титлата *БОРИТАРКАН*, която се споменава от архиепископ Теофилакт Охридски в Пространното житие на св. Климент Охридски. В него се казва, че Климент, Наум и Ангеларий достигнали до Белград и се явили при *Боритаркан*, който тогава го пазел в качеството си на военен наместник на Борис Михаил в този град. Цв. Степанов посочва родството на древнобългар. *бори* с трак. *бриа* ‘град’, осетин. *бру* ‘град, крепост’, перс. *бару* ‘крепост’, *бар*, *баргах* ‘владетелска резиденция’ и извежда значението на *Боритаркан* ‘таркан, който е началник на крепостта’ (Степанов 2000: 114, 115). Наред с многото средновековни български титли и длъжности (**БОЛИАРЪ**, **БАНЪ**, **БОДЯ** и **БОЄКОДЯ**, **БИСТИИАРЪ**, **ЖУПИАНЪ**, **КЕСАЯРЪ**, **КРАЛЪ** и много други) в румънски език е битувала и запазена старобългарската титла **ПЯРКАЛАБЪ** (рум. *părcălab*), обозначаваща длъжността ‘началник на крепост, управител, *grecateur communal*’ (Цонев 2 1984: 115). По своето значение и строеж тя е идентична на стб. *БОРИТАРКАН*: първите компоненти на двете думи – *БОР(И-)* и *ПАР-* означават ‘крепост’, а вторите – *ТАРКАНЪ* и *КАЛАБЪ*,

административните длъжности. *ПАР-* е беззвучен вариант на *БОР-/БАР-*. Титлата *КАЛАБЪ* може би стои във връзка с известната титла *КОЛОБЪР*. Във фонетичен вариант *porkoláb* със значение ‘тъмничар’ (т. е. началник на тъмница, вероятно в крепостно съоръжение) старобългарската дума *ПОРКОЛЯБЪ/ПАРКАЛЯБЪ* е запазена и в унгарски език (Цонев 2 1984: 173). Възможно е звучният вариант *БОР-* и беззвучният *ПАР-/ПОР-* да отразяват диалектни различия в древнобългарския език или да се дължат на особеностите на езика на завареното население.

П. Добрев привежда доста имена на селища, съдържащи компонента *БОР*, в обширния район на Памир и Хиндукуш и равнинните райони на север и изток от него: *БОРУ* (или *БАРУ*) ‘крепостна стена’, *БОРГОХ* ‘укрепена царска резиденция’, стари имена на селища – *БОРАК* (главният памирски град Бадахшан), имена на вахански селища: *ЧУК-БОРИ*, *ПЕШТИ-БОР*, *НЙОЛЕК-БАР*, *МУРА-БАР*, *МЕЛУНГ-БАР*, *СЕКЛО-БАР*, *БОЙ-БАР*, *ВУЧ-БАР*, думите *БОРИ* ‘голям камък’, ‘каменна преграда’, *БАРА* ‘крепостен насип’ у перси и афганци (Добрев 1998: 144, 174, 177 – срв: Грюнберг, А., И. Стеблин-Каменский, Ваханский язык, М., 1976, 525–535).

В шериатски сиджили от XVI в. се споменава град *Бор*, намиращ се в полите на Българската планина, в район, обитаван от българи в Мала Азия (Турция), където етнонимът *булгар* се употребявал и като лично, и като бащино име и служел като основа за образуване на имена на селища (Венедикова 1998: 114–116). По всяка вероятност град *Бор* и неговото име са свързани с едни от най-рано заселилите се българи в района на Адана в Мала Азия през 755 г. (Венедикова 1998: 114). Град *Бор* и сега съществува на картата на съвременна Турция (Атлас 2010: 208).

В съвременната българска топонимия са запазени имена на местности и селища, които съдържат древнобългарската дума *БОР* ‘укрепление’, ‘кастел’, ‘крепост’. Когато те назовават високи места със следи от градежи, керамика, монети, въоръжение, това е сигурно указание, че там е съществувало раннобългарско укрепление. Когато българите се заселват по различно време на юг от

река Дунав върху територията на Византийската империя било като федерати при условие да участват в отбраната и сигурността на империята или при създаването на българската държава на Балканския полуостров, те използват заварените кастели, разположени на високи стратегически места, от които се наблюдава цялата околност. Най-рано използваните кастели се намират по северните склонове на Стара планина, която става южна граница на новосъздадената българска държава и трябва да се охранява срещу мощната Византийска империя. По високите хълмове на предпланините и планинските възвишения би трябвало да са запазени топоними от типа *Бор* и производни. Така, например, в Белоградчишко строените през IV–VI в. 17 кастели са възстановени и разширени през XII–XIV в. Всички калета са построени на високи хълмове и непристъпни върхове, заградени с дебели каменни зидове. Едно от тях се нарича *Боров камък* с основи от късноантичен кастел. Представлява неширока площадка с размери 16 м, разположена върху огромна скала, обградена отвсякъде с непристъпни пропасти (Балкански 1965: 3, 22–42).

Недалеч от съвременната западна граница на България се намира град *Бор* (в миналото село *Бор*, Сърбия). На изток от него в местността *Црвено Брдо* има развалина от стар градеж, в който са намерени римски монети (Милићевић 1876: 881). В този район се намира и град *Парачин* (Сърбия), (срв. по-горе с гр. *Парачинар* в Пакистан).

При село *Боровци* (Берковско) има останки от римска крепост (инф. Елка Тодорова, секретар на читалището в селото). В. Миков определя името на село *Борован* (Белослатинско) като прабългарско или куманско (Миков 1943: 91, 134). К. Попов пояснява, че името не може да се свърже с растението бор, защото „около Борован и изобщо в Белослатинско никога не е имало борови гори, понеже липсват климатически и почвени условия за това”. Той допуска връзка с високата могила, която се издига недалече от селото – *Борованската могила*, като привежда и МИ *Горни Борованец* и *Долни Борованец* в землището на село Якоруда, Благоевградско. Местността представлява гориста височина, в горния

и долния край на която има струпани големи камъни (Попов 1960: 504/20, 505/21). Тези камъни вероятно са останки от някакво укрепление.

Приведените паралели от афгански и другите източноирански езици и персийски на древнобългарската дума *бор* и нейните производни в съвременната българска топонимия я определят като принадлежаща към тези езици. Функционалното ѝ предназначение да назовава оградени със стени/зидове обекти – поселения, крепости и по-малки обекти от типа на кастелите – т. нар. по-късно „градища” и „калета”, както и езиковата ѝ близост с трак. *para* (принадлежащи към индоевропейската група езици) ни дават основание да изведем чрез нея подобно значение и на трак. *para*, още повече, че голяма част от тракийските имена с втори компонент *-para* са директно обозначени от античните автори като кастели. Това значение се подкрепя и от родствената трако-пеласгийска дума *parbar* ‘стена’, ‘(пред)градие’.

ЛИТЕРАТУРА

- Атлас 1959:** Атлас мира, Москва, 1959.
- Атлас 2010:** Атлас на света, Рийдърс дайджест, 2010.
- Балкански 1965:** Иван Балкански, Археологическа карта на Белградчишко, С., 1965.
- Венедикова 1998:** Катерина Венедикова, Българите в Мала Азия от древността до наши дни, С., 1998.
- Георгиев 1958:** Владимир Георгиев, Изследвания по сравнително-историческому языкознанию, М., 1958.
- Георгиев^a 1958:** Владимир Георгиев, Въпроси на българската етимология, С., 1958.
- Георгиев 1960:** Владимир Георгиев, Българска етимология и ономастика, С., 1960.
- Георгиев 1962:** Владимир Георгиев, Тракийската дума PARA и походът на Александър Македонски към Истрос. – Известия на Института за български език, 1962.
- Георгиев 1977:** Владимир Георгиев, Траките и техният език, С., 1977.

- Дечев 1952:** Д. Дечев, Характеристика на тракийския език, С., 1952.
- Добрев 1998:** Петър Добрев, Българските огнища на цивилизацията на картата на Евразия, С., 1998.
- Дуриданов 1976:** Иван Дуриданов, Езикът на траките, С., 1976.
- Жан-Пол Ру 2008:** Жан-Пол Ру, История на Иран и на иранския народ от самото начало до наши дни, С., 2008.
- Иванова 2009:** Елена Иванова, Три селищни имена от Исперихско: Завет, Подайва и Хърсово. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 9, Велико Търново, 2009.
- Йорданов 2010:** Стефан Йорданов, Бележки за един субстратен топоним от тракийски произход: Линзипар. – В: Стефан Йорданов, Из етническата история на древна Тракия, Велико Търново, 2010.
- Йорданов 2010:** Стефан Йорданов, Палеобалканистиката и етнокултурната история на цивилизациите от Понтийския регион и Източното Средиземноморие – актуални проблеми. – В: Стефан Йорданов, Из етническата история на древна Тракия, Велико Търново, 2010.
- Йорданов 2010:** Стефан Йорданов, За една група антични етноними с трако-пелазгийско потекло. – В: Стефан Йорданов, Из етническата история на древна Тракия, Велико Търново, 2010.
- Миков 1943:** Васил Миков, Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места, С., 1943.
- Милићевић 1876:** М. Милићевић, Кнежевина Србија, књ. II, Београд, 1876.
- Момчилов 2008:** Венцеслав Момчилов, Писмено-езиков поглед върху древните българи, Варна, 2008.
- Петров 1981:** Петър Петров, Образуване на Българската държава, С., 1981.
- Попов 1960:** Константин Попов, Местните имена в Белослатинско, С., 1960
- Райчевски 1985:** Стоян Райчевски, Топонимични свидетелства за археологически обекти и изчезнали селища в Исперихско. – Те-

кето Демир баба. – В: Североизточна България. Древност и съвремие, С., 1985

Степанов 2000: Цветелин Степанов, Средновековните българи, С., 2000.

Цонев 1984: Беньо Цонев, История на българския език, т. 2, С., 1984.

Шапошников 2010: Александър Шапошников, Древнейшая ономастика историко-культурной области Гемимонт. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 11, Велико Търново, 2010, 520–542.